

Ez történt Szentlőrincen

2002. decemberi számunkban „Adalék a kritikai szocializmuskritikához” címmel Andor Mihály reagált Trencsényi László előzőleg megjelent szenvedélyes írásának („Vágyakozás kritikai szocializmuskritikára”) egyik passzusára, amelyikben a szerző az egykori szentlőrinci iskolamodell példájára hivatkozott. A hozzászólások sorát Csalog Judit folytatta idén januárban („Szentlőrinc, a modell”), Kocsis József februárban („Elégtelen röpdolgozat...”). E számunkban több vitacikknek is helyt adunk, egyúttal jelezzük, hogy a diskurzust márciusban – Andor Mihály és Trencsényi László reflexióival – lezárjuk.

A diktatúrák föld alá szorítanak minden, a kívánatos közhangulathoz nem simuló megnyilvánulást, a meghirdetett világképükkel nem egyező valóságot. A tünetek kívülről jó darabig láthatatlanok. Még inkább ez a helyzet a kis, helyi, hétköznapi diktatúrákkal, melyek autoriter környezetükbe ágyazódva alig felismerhetők. Mivel a diktatúra szó használatát elkerülni nemigen tudom, tisztáznom kell, hogy itt most nem egy adott, politikai, ideológiai jellemzőkkel leírható struktúrát jelöl. Amiről beszélek, az az emberi együttélés bizonyos minősége, kapcsolat- és kommunikáció-szerveződési modell. Nem feltétlenül kötődik konkrét ideológiai alapokhoz, megjelenhet bármely, abszolútummá kikiáltott, kizárólagos, sérthetlenné tabuizált féligazság égisze alatt.

A cél „a mindenoldalúság tömegtermelése” – jellemzi Kocsis a szentlőrinci program lényegét (*Gáspár László – Kocsis József: „A szentlőrinci iskolakísérlet”. Tankönyvkiadó, 1984. II. 14.*). Ha ezt (egyáltalán: az embert tömegtermelés tárgyának tekintő nevelés-koncepciók bármelyikét) valaki „fenntartás nélkül humanista” nevelésnek nevezi, akkor azt kell hinnem, hogy a csúsztatás sok évtizedes gyakorlata során a szavak úgy leváltak valamikori értelmükről, hogy lassan semmi, konszenzus-szabályozta jelentésük nincs. Emellett az úgynevezett neveléstudománynak sikerült olyan beszédmodot és ezen keresztül szemléletet teremtenie, mely által épp a nevelés milyenségét kerülheti meg. Azt, hogy a különböző programok és technikák stb. révén az embert – a körülötte s általa alakuló társas térben működő lényt – milyenné teszi.

Gulyásék kamerája Szentlőrincen előhívta a legrosszabbat: a felbátorodott butaságot és bűnbakképző agressziót látta meg, érte tetten és vitte (volna) publikum elé. Egyszer-smind a misztifikált „közösség-kultusz” szentlőrinci jelentését is, a tömeggé deformált és vadított tantestületben a hatalom céljaira aktivizált csoportnyomás eszközeit. Filmjük ezért nem volt huszonkét évig nyilvánosan látható, és ezért a személyemet befeketítő, pályámat kettétörő retorzió szakmai kérdésekre s mindvégig korrekt eszközökre szorítókozó bírálatomért. Ezek voltak huszonöt éve a szentlőrinci kísérlet védelmére használt eszközök. Most, Kocsis József írását elolvassva úgy tűnik, hogy legalábbis a nyelv, a stílus, a bírálóra fröcsögő düh minősége ugyanaz maradt.

Egy prototípus kimunkálása – intett annak idején *Loránd Ferenc* – középszerű tantestülettel, „átlagos” nevelőkkel nem megoldható. Más a „sorozatgyártás”, s mások egy új típust kimunkáló modellkísérlet sikerének feltételei; az utóbbihoz valószínűleg az átlagosnál kvalifikáltabb, kreatívabb, tudatosabb „emberanyag” kell. Valamint – teszem hozzá – a cél személyesen motivált, teljes önkéntességen alapuló szabad választása is. Ezzel szem-

ben: 1969 nyarán-őszén a kísérletre kijelölt Szentlőrincen átadtak egy tantestületet. Ezzel harmincvalahány, mindeddig a „hagyományos” elvárások jegyében dresszírozott, minden spontán újító törekvésben meggátolt pedagógus máról-holnapra a – ki tudja, miért itt elrendelt – „forradalom” katonája lett. Mától köteles kételkedni az addig kötelező doktrinákban, s köteles hinni egy sor olyan új gondolatban, melyről addig álmodni sem mert.

A program részletesen kimunkált, véglegesen szentesült formában még valójában meg sem született. Gáspár épp csak felvázolta, és írni kezdte a modell alapjait elméletileg lefektető disszertációt. A kísérletet engedélyező döntés (1969) három évvel a disszertáció elkészülte s az azt végérvényesen elfogadó aktus (1972) előtt született.

Az akkori korszellem és közgondolkodás kereteibe mindez belefért. Megvallom, ez akkor még az én számomra is „normális”, „természetes” volt. Azzal együtt, hogy a körzetiileg odatartozó párszáz gyerek máról holnapra, választási lehetőség nélkül kísérleti iskolássá vált; képzésüket, nevelésüket ettől kezdve egy sajátos, sehol máshol nem alkalmazott, nem kipróbált, részleteiben még el sem készült program határozta meg. A kísérlet a gyerekek és szülők számára nem mint új lehetőség, alternatíva jelentkezett: a körzetiileg odatartozók egyedüli, kötelező útja volt. Összhangban az országos gyakorlattal meg a törvény betűjével is. A körzeti beiskolázás még akkor is szigorúan érvényesült, amikor a rohamosan fejlődő Szentlőrincen további két, „hagyományos” általános iskola nyílt meg. Erre a – valójában a választás szabadságát kizáró – gyakorlatra Kocsis is utal, nem titkolt büszkeséggel (i.m. 40.). Ugyanis ez biztosította az „átlagos”, válogatatlan

Volt idő, mikor az iskolabírálat a rendszerkritika általános vi-rágnnyelve volt. Minden ilyen vi-rágnnyelv hátránya, hogy a kü-lönbbségek pontosítását, tisztázá-sát nem könnyíti meg. Tulajdon-képpen hol a határ az autoriter szerveződés és a diktatúra közt?

„gyerekanyagot”, amellyel igazolni lehetett, hogy a mindenoldalú tömegtermék bárhol és akárkikből létrehozható.

Helyzetem Szentlőrincen „rendkívüli” volt. Önként, a vázlatosan megismert alapelvekkel egyetértve vállaltam az együttműködést. Vonzott a sokoldalú, a képességek széles skáláját feltáró és emancipáló, emberséges légkörrel kecsegtető tevékenységszerkezet, és az is, hogy a szétaprózódott tantárgyrendszert egy-fajta komplexitás, a zsúfoltságot levegősség, a

mértéktelen, passzív ismeret-bevésést feldolgozás, aktivitás váltja fel. Emellett, egyedül a tantestületből, „külvülről” jöttem, Gáspár barátságos meghívására, hogy, úgymond, segítség, jobbkeze legyek. Kivételes helyzetem és személyesebb érintettségem eleve felelősebb részvételre motivált, s persze alkalomadtán szokimondóbb kritikára is.

Ahogy ártalmatlan vagy annak látszó aggodalmaim fokról fokra komolyabb, súlyosabb vitatémákká növekedtek, úgy lett párbeszédünk, majd helyzetem is egyre lehetetlenebb. Első, még barátságos vitáink sűrű tárgya: miért kapják sorozatosan kis tudású, provinciális látókörű, alkalmatlan emberek a kiemelt feladatokat és pozíciókat? Gáspár *Leninre* hivatkozott: a forradalmat azokkal az emberekkel kell megcsinálni, akik olyanok, amilyenek. Jó, jó; de ha az adott tantestületen belül vannak – mert voltak – képzetebbek, motiváltabbak, akkor miért a mindenkori hatalom körül tülekedő, szűkagyú, faragatlan „anyagot” kell kiválasztani? Gáspár, kezdetben mosolyogva: ez etikai idealizmus, taktikai érzéketlenség. Később ingerültebben: hogy az értelmiségi kasztjegyeket túlértékelem. Mire hihetetlen csökönységgel ismételt, hogy ez az – emberismeret hiányának tulajdonított – kiválasztás hosszú távon jóra nem vezet. Nem tudtam, nem sejtettem, hogy ez a szelekció nem az emberismeret kisiklása, hanem a maga módján törvényszerű volt. Egy külvülről jött, szervetlen, gyenge helyi bázisú hatalomnak – legyen bármilyen „forradalmi” – legmegbízhatóbb támasza, fegyvertársa a mindenkori szolgálékűség. Ezen belül is elsősorban a teljesítménnyel nem indokolható, ezért a kiszolgáltatás, a hithűség, a hangsúlyozott „megbízhatóság” érdemére alapozott karrierigény.

Akkoriban egyik feladatom egy komplex tantárgy kidolgozása volt, ehhez kerestem kreatív, tehetséges munkatársakat. Fiatal kollégákból hamarosan ki is alakult kis közösségünk. Sajnos, nem nyerte el a Gáspár köré felsorakozó, zömmel adminisztratív hatalommal is rendelkező „elit” jóindulatát. A még csipkelődésre szorítózkodó, Gáspár által is féken tartott, mérsékelt gonoszokdás nemigen zavart. De azért néha-néha eltűnődtem: egy kísérleti – aktív szellemi tevékenységre vállalkozó – intézmény vezetőit miért dühítik az értelmiségi stílusjegyek? S hogy ahol az újítás deklarált cél és érték: miért hányják szemünkre minduntalan, hogy egy alapvetően konzervatív értékrend szemszögéből ingerlően „modernnek” vagyunk? Ebből a kezdetben visszafogott ellentétből később, törvényszerűen, kisstilú napi csaták sorozata lett. Az alakuló erőviszonyok változását jelzi romló, munkánkat egyre nehezítő kimenetelük.

A kezdetben széles körű iskolatanács szerepe, s vele a feladatorientált, valamely részfeladat megoldására létrehívott csoportok befolyása fokozatosan visszaszorult, mígnem maga az iskolatanács is megszűnt. A tanácskozás jogosítványát a jóval szűkebb iskolavezetőség, majd a háromtagú „vezetés” sajátította ki. A kísérlet ötödik vagy hatodik évére kialakult a tantestületi értekezlet sztereotip színpadképe is: két asztal mentén, hosszú sorokban mi, közkatonák arctalanul, személytelenül, szemben, hárman, mintegy nagybetűvel kiemelve, Ők. Az egyre hosszabb vezetői beszámolókat mind kevesebb hozzászólás követi, már csak azért is, mert a szűkülő időkeret nem tűr tartalmasabb mondanivalót. 1976-ra a negyven ember felszólalási kontingense – sokórás, olykor egész napos értekezletek végén – tizenöt, majd tíz percre zsugorodott, de addigra az ólmos fáradtság, a türelmetlen sietés, a közeledő vonatindulás, a bölcsőde- és óvodazárás légkörében ez is formálissá vált. Ez a szentlőrinci „közösségteremtésnek” fontos eleme.

Más téren is kirajzolódnak egy, a természetes kiválasztódást-emelkedést, spontán szerepvállalást, a képességek érvényesítését korlátozó, mondhatni lefejező stratégia körvonalai. Ebben a tekintetben az „egyenlőség” biztosítása tabuizált elvekkel is igazoltatik. Ugyanakkor a vezetés mesterséges kiválasztó és szereposztó tevékenysége folytán a testületet az egyenlőtlenség szövevénye zilálja krónikusan dzsungelszerűvé. (Általában: egyfajta vérfagyasztó személytelenség keveredik a penetránsan személyeskedő kisstilúság elemeivel.) A különböző „kiemelések”, időleges, olykor tartós szerepeltetés logikája nem igazán felismerhető. Ami mégis: az értékelvű kiválasztódás kiszorítása és a kezelhető, használható, függő pedagógus ideálja.

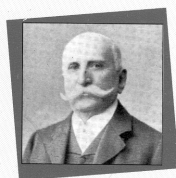
Az iskolát mint tipikus autoriter szervezetet bőven tárgyalta, elemezte, bírálta a korabeli publicisztika. Volt idő, mikor az iskolabírálat a rendszerkritika általános virágnyelve volt. Minden ilyen virágnyelv hátránya, hogy a különbségek pontosítását, tisztázását nem könnyíti meg. Tulajdonképpen hol a határ az autoriter szerveződés és a diktatúra közt? Ahol a hatalomnak módjában áll a nyilvánosan kifejezhető gondolatok tartalmát – s rendszerint stílusát is – meghatározni: ott drill, zsarnokság – de azért nem biztos, hogy diktatúra van. Velejárója, hogy a gondolatok, érzelmek, vélemények stb. nagy része a nyilvánosság alatt éli életét. Hasadás keletkezik a legális és illegális vélemények, a csoport nyilvános „köztudata” és a csoporttagok egyéni tudatának tartalma között. Ebből a kóros állapotból a hétköznapi eseményei közepette alig-alig érzékelhető az átmenet egy illuzórikus „közvélemény” egyént feloldó és bekebelező, mint személyt felmorzsolni és elnyelni kész rémuralmába. A folyamathoz szükségképpen hozzátartozik a valódi közösség szétverése, mivel ezek az énazonos önnyilvánítás otthonai, menedékei.

Az egységes (és agresszív) „közvélemény” Szentlőrincen döntően a közös, titkos bűntudaton alapult. Lehetetlen diktatúrában élni úgy, hogy az egyén ne váljék közös vétkek bűnrészesévé. A leleplezés fenyegetése cinkosságot szül, mivel szorongást állandósít még azokban is, akiknek a fokozódó neurózison kívül valójában nincs mit veszíteniük. S bár a lelkiismeretünk jócskán deformálódott az évek során, s nagyon is hozzászoktunk, hogy rendjénvalónak lássunk sok olyasmit, ami se helyesnek, se normálisnak nem tekint-

hető, mégis lelkünk mélyén mindnyájan érezhettük: sárosak vagyunk. A „nagy vonalakban” körvonalazott koncepció részleteiben megszerkesztetlen voltából adódóan sokszor az ismeretépítés átgondoltsága, logikája, rendezettsége nélkül felelőtlenül rögtönöztünk. Önismerés, majd egyre vadabb, részletszegény „nagyvonalúság” uralkodott, amit a növekvő publicitás, a nézők folyamatos, tömeges jelenléte még inkább az attraktív bűvészkedés irányába vitt. Többé-kevésbé mindnyájan építettünk vagy legalábbis fedeztünk egy illuzórikus kirakatot, csillogó külszínével takargatva alapvető mulasztásokat.

Sokan, akiknek szerencsésebb anyagi-családi körülményei megengedték, egymás után menekültek el. Tíz év alatt a kísérletet elkezdő harminckilenc pedagógus tizenkilencre morzsolódott; ez a magas, a munkafolyamat minimális stabilitását is fenyegető fluktuáció intő jel volt (lehetett volna, ha az illetékesek érzékelik) önmagában is. A Szentlőrincen maradó vagy maradni kényszerülő számára végül csak két út maradt. Vagy a hibák feltárása és egy alapos revízió sürgetése, vagy a teljes szellemi-lelki elmerülés a cinkosság egyre vadabb, ön- és közveszélyes örvényeiben.

Egy verstöredék jár az eszemben. Szerzőjét nem ismertük, nem is ragyogó műalkotás, de naiv pátosza is tükröz egy korhangulatot. '56-ban, a forradalom bukása után iskolánkban kézzel a kézre, városszerte szájról szájra járt. „És ha a sors minket így büntet, / hogy így törtünk hét éven át, / felmutatjuk véres fejünket, / s tudjuk, hogy mindent megbo csát.” Igazán felnőtként, tudatosan én 1976-ban, Szentlőrincen éltem meg 1956-ot. Személyes életemben ez volt a szakítás a hazugságok szövevényével, a pusztító, deformáló diktatúrával. Számomra vereséggestül, mindenestül forradalom, még ha egyszemélyes is.

Gyertyánffy István

tudós tanárok
tanár tudósok

Országos Pedagógiai
Könyvtár és Múzeum